

ВІДГУК

офіційного опонента

**доктора економічних наук, професора Сторонянської І.З. на дисертацію
Бочко О.Ю. на тему «Деконструкція регіональних ринків молочної
продукції на засадах концепцій маркетингу», представлену на здобуття
наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 –
розвиток продуктивних сил і регіональна економіка**

Уважне й детальне ознайомлення з дисертацією та авторефератом Бочко О.Ю. дає змогу сформулювати наступні узагальнені висновки щодо актуальності, особливостей, логічної структури, наукової новизни, практичного значення, а також загальної оцінки дисертаційної роботи, головні результати якої подані до захисту.

І. Актуальність обраної теми дослідження

Збалансований розвиток регіональних ринків молочної продукції є невід'ємною умовою забезпечення продовольчої безпеки України, адже їх обсяг, якість і ефективність функціонування визначають рівень і якість життя населення в регіонах України. Водночас сучасні регіональні ринки молочної продукції розвиваються в Україні під впливом кризових явищ в українській економіці, зниження доходів населення, активних інфляційних процесів, структурної та географічної перебудови експорту. Зазначені фактори сформували нові реалії для ринку молока та молочної продукції в Україні, а результатом їх впливу стало поглиблення проблем із забезпеченням населення молочною продукцією відповідно до раціональних норм її споживання.

Всі розкриті чинники обумовлюють необхідність поглибленого дослідження важливої науково-практичної проблеми низької ефективності функціонування регіональних ринків молочної продукції та вироблення системних рішень щодо їх розвитку в нових геополітичних та економічних умовах. До потенційних напрямків вирішення означеної проблеми слід віднести механізм деконструкції та маркетингові концепції.

Представлена дисертаційна робота, значною мірою, заповнює прогалини, що утворилися в сфері деконструкції регіональних ринків молочної продукції на засадах концепцій маркетингу, є системним дослідженням важливої наукової проблеми. Дисертація Бочко О.Ю. є актуальною як за

здумом, так і за низкою поставлених у ній завдань. Автор досягає мети науково-теоретичного обґрунтування й розроблення пропозицій щодо деконструкції регіональних ринків в системі регіонального економічного розвитку.

2. Рівень достовірності й обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Для досягнення поставленої мети автором проведене детальне вивчення, аналіз та узагальнення значного обсягу вітчизняних та зарубіжних наукових джерел з проблематики деконструкції регіональних ринків молочної продукції на засадах концепцій маркетингу. Список використаних джерел містить 519 джерел. Це, у свою чергу, дало змогу О.Ю. Бочко визначити дискусійні й недостатньо опрацьовані аспекти обраної теми і окреслити новий напрям для власного дослідження. Як наслідок – чітко сформульовані мета, завдання, об'єкт і предмет дисертаційної роботи.

Висновки за розділами дисертації логічно пов'язують концептуальні положення підходів до аналізу й удосконалення процесу деконструкції регіональних ринків молочної продукції на засадах концепцій маркетингу. Розробки автора ґрунтуються на теоретичному фундаменті економічної науки, теоретичну і методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії та теорій регіоналізму, деконструктивізму. У дисертації застосовуються як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження. Для забезпечення концептуальної цілісності дослідження використані методи: наукової абстракції (для обґрунтування значення і визначення понять «регіональний ринок», «деконструкція регіонального ринку», «кон'юнктура ринку», «відповідальний споживач»); індуктивний, дедуктивний (для збору, систематизації та обробки інформації, теоретичного осмислення проблем та уточнення окремих понять, дослідження факторів впливу на стан і розвиток регіональних ринків молочної продукції); економічного аналізу та порівняння (для проведення аналізу та оцінки інтернет-ринку, дослідження рівня довіри споживачів до нього), здійснення стратегічного аналізу деконструкції регіонального ринку молочної продукції); анкетування (для маркетингового дослідження окремих питань щодо рівня довіри споживачів до онлайн торгівлі); графічний (для наочного відображення механізму деконструкції регіональних ринків молочної продукції на засадах маркетингу); економетричного моделювання (для побудови когнітивної моделі розвитку кон'юнктури регіонального ринку молочної продукції); розрахунково-конструктивний (для визначення прогностичних показників та моделювання розвитку регіонального ринку молочної продукції й формування стратегій

деконструкції регіонального ринку); абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень і формування висновків).

У дисертаційній роботі логічно розкрито поставлені завдання дослідження, що свідчить про досягнення обраної мети й завершеність опрацювання проблеми теоретичного та науково-практичного обґрунтування деконструкції регіонального ринку молочної продукції на засадах концепцій маркетингу. Зміст дисертації є достатньо обґрунтованим та достовірним за своїми науковими положеннями, висновками та рекомендаціями. Дисертацію виконано відповідно до науково-дослідних тем: Національного університету водного господарства та природокористування: «Розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання на засадах маркетингу і логістики (номер державної реєстрації 0117U001035)»; «Актуальні проблеми теорії і практики маркетингу і логістики в Україні» (номер державної реєстрації 0114U001136) (довідка №51 від 08.06.2018 року); Мукачівського державного університету: «Моделювання, прогнозування та інформаційно-аналітичне забезпечення фінансового регулювання структурних зрушень в економіці України» (номер державної реєстрації 0113U008235); «Вдосконалення механізму транскордонного співробітництва в контексті нової регіональної стратегії Європейського Союзу» (номер державної реєстрації 0113U008234) (довідка №829 від 15.05.2019 року); Національної металургійної академії України: «Моделювання економічної поведінки та стратегії розвитку суб'єктів господарювання» (номер державної реєстрації 0116U008360) та «Методологія управління підприємствами різних організаційних форм та форм власності» (номер державної реєстрації 0107U001146) (довідка №399/2 від 06.06.2017 року); «Методологія соціально-економічного, інформаційного та науково-технічного розвитку регіонів, галузей виробництва, підприємств та їх об'єднань» (номер державної реєстрації 0116U006782) (довідка № 141 від 20.03.2018р.); Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету: «Фінансове забезпечення сталого розвитку аграрного сектору України» (номер державної реєстрації 01114U006058); «Організаційно-методичні засади обліку, звітності і контролю у системі забезпечення економічної стійкості підприємств» (номер державної реєстрації 01116U003135) (довідка №657 від 06.11.2017 року).

Аналіз змісту дисертації, опублікованих праць та автореферату підтверджує достатній ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться у дисертації і виносяться на захист. Наукові положення, висновки і пропозиції, викладені в дисертації, є належним чином обґрунтованими та достовірними. Достовірність результатів дослідження підтверджують високий рівень теоретичного обґрунтування, а також апробація

на численних науково-практичних конференціях, опубліковані праці у фахових та інших наукових виданнях.

3. Новизна основних наукових положень, висновків і рекомендацій

У дисертації викладено сукупність теоретико-методологічних положень, висновків і рекомендацій, які містять наукову новизну і свідчать про особистий внесок автора у розвиток теорії та практики реконструкції регіональних ринків на засадах концепцій маркетингу. З-поміж основних наукових результатів, які становлять особистий внесок дисертанта, можна виділити такі:

Дістала подальшого розвитку дефініція «деконструкція регіонального ринку молочної продукції», яка розглядається як динамічний процес якісних змін на ринку молочної продукції, що характеризується: оптимізацією співвідношення попиту і пропозиції, поліпшенням продовольчого забезпечення населення й посиленням продовольчої безпеки регіону; стабілізацією ринкової кон'юнктури, удосконаленням інституційних та економічних, організаційних і правових умов функціонування суб'єктів регіонального ринку, запобіганням виникненню ризиків ефективного розвитку такого ринку в регіоні; удосконаленням відносин виробників і споживачів із врахуванням маркетингових складових (С. 89-90).

Вперше запропоновано концепцію деконструкції регіональних ринків молочної продукції, яка представлена основними стадіями деконструкції регіонального ринку молочної продукції, моделями, законами і функціями його розвитку, взаємодією суб'єктів регіонального ринку молочної продукції, об'єктом якого є попит та пропозиція, з урахуванням тенденцій розвитку і специфічних особливостей регіонального ринку, а також ринкоформуючих факторів (С. 97-100). Це дозволило удосконалити теоретико-організаційні засади розробки концепції та реалізації механізму деконструкції регіональних ринків молочної продукції.

Удосконалено структурну модель інституційної інфраструктури регіонального ринку молочної продукції в процесі його деконструкції, що складається із загальних, спеціалізованих, інформаційних і регламентуючих інституцій та передбачає забезпечення оптимального поєднання інтересів продавців і покупців, збалансування попиту і пропозиції молочної продукції на регіональному ринку (С. 130-132). Така модель дозволила визначити вплив кожної з таких інституцій на підприємницьку діяльність в регіоні та, навпаки, вплив такої діяльності на кожну із зазначених інституцій.

Здійснено формалізацію середовища маркетингу учасників регіонального ринку молочної продукції, де в доповнення до класичного підходу щодо макро- та мікроринкового середовища виокремлено мілісередовище, в основу якого покладено регіональний аспект

опосередкованого впливу груп громадськості, громадських організацій, засобів масової інформації, логістичних компаній на розвиток регіонального ринку молочної продукції (С. 190-192), що дозволяє згенерувати інформацію, забезпечити збалансованість попиту й пропозиції, урівноважити їх між виробниками та споживачами регіонального ринку молочної продукції.

Вперше імплементовано маркетингові стратегії в процес деконструкції регіональних ринків молочної продукції з врахуванням їх класифікаційних ознак відповідно до стадій деконструкції (С. 208-210). Це дозволяє забезпечити оптимальне, динамічне співвідношення між орієнтацією на продукт (маркетинг 1.0 – масовий маркетинг), на клієнта (маркетинг 2.0 – диференційований маркетинг), на людину та її цінності (маркетинг 3.0 – орієнтація на людські цінності) та є базою для створення маркетингового середовища та відповідно до умов функціонування цифрової економіки (маркетинг 4.0 – цифровий маркетинг).

Запропоновано механізм деконструкції регіональних ринків молочної продукції, в основу якого покладено інтегроване функціонування його структурних елементів на засадах гармонізації цілей суб'єктів господарювання із цілями споживачів молочної продукції та середовищно-соціальними цілями на підставі врахування регіональних чинників конкурентоспроможності й раціональності маркетингових інструментів (С. 314-16), що гарантуватиме формування позитивних змін на даних ринках завдяки його деконструкції (зростання рівня використання потенціалу регіонів, формування їх інноваційної привабливості тощо).

Удосконалено наукові засади формування ланцюга цінності обслуговування клієнта в регіональному розрізі, який дозволяє диференціювати типи ланцюгів цінності обслуговування клієнта за рівнем збалансованості ринку молочної продукції у розрізі регіонів з наявним дефіцитом чи профіцитом виробництва молочної продукції (С. 331-336). Удосконалення такої структури необхідне для оптимізації маркетингових та логістичних витрат.

Удосконалено когнітивну модель кон'юнктури регіонального ринку молочної продукції, що відрізняється від базової спрямуванням на мінімізацію рівня ризиків та враховує чинники якості, ефективності, ризику, корисності, що стосуються виробників регіонального ринку молочної продукції (С. 351-352).

Набули подальшого розвитку підхід до оцінювання ефективного регіонального маркетингу на ринку молочної продукції, який, на противагу існуючим, синтетичним підходом передбачає оцінювання за чотирма виокремленими послідовними блоками: підготовчим, аналітичним, забезпечуючим та результуючим (С. 362-364), послідовна реалізація яких дозволяє здійснити структурування чинників впливу маркетингового середовища на збалансованість регіонального ринку молочної продукції у розрізі економічної, соціальної та екологічної ефективності;

Науково обґрунтовано стратегії розвитку регіонального ринку молочної продукції на підставі інтерпретації результатів моделювання песимістичного, реалістичного і оптимістичного сценаріїв розвитку та з врахуванням диференційованих оцінок збалансованості таких ринків, що дозволить формалізувати процес деконструкції окремого регіонального ринку молочної продукції (С. 419-421).

4. Теоретична і практична значущість результатів дослідження

Вагоме місце у роботі займає поглиблене теоретичне осмислення сутнісних характеристик деконструкції регіональних ринків молочної продукції, подане автором в ґрунтовному аналізі широкого спектру поглядів, наукової полеміки з відомими вченими. В результаті такої полеміки дисертантка, аналізуючи різноманітні погляди як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, розробила власний підхід щодо уточнення окремих економічних дефініцій, зокрема, щодо удосконалення сутності поняття «реконструкція регіональних ринків молочної продукції».

Теоретико-методологічна складова роботи виконана автором дисертації науково коректно, логічно, професійно з внесенням відповідних уточнень в понятійний апарат.

Теоретико-методичні положення наукового дослідження використовуються у навчальному процесі Національного університету водного господарства та природокористування при вивченні дисциплін «Маркетинг», «Інфраструктура товарного ринку», «Економічний механізм маркетингу» (довідка №011/13-НП від 19.12.17 року); Мукачівського державного університету при вивченні дисциплін «Регіональна економіка», «Державне регулювання економіки», «Маркетинг», «Маркетингові комунікації» (довідка №830 від 15.05.2018 року); ДВНЗ «Ужгородський національний університет» при вивченні дисциплін «Логістика», «Маркетинг послуг», «Товарознавство» (довідка №175 від 18.05.2018 року).

Практичне значення роботи О.Ю. Бочко підтверджується результатами її апробації у відповідності до представлених офіційних документів, що містяться в дисертації і змісті її автореферату. Зокрема, практичне значення результатів дослідження полягає у розробці науково-практичних рекомендацій стосовно: виокремлення складових деконструкції регіональних ринків молочної продукції; модернізації маркетингового середовища регіонального ринку молочної продукції; удосконалення структури ланцюга цінності обслуговування клієнта; обґрунтування доцільності реалізації маркетингової

стратегії у розвитку регіонального ринку молочної продукції; розробки механізму деконструкції регіонального ринку молочної продукції.

Рекомендації та пропозиції дослідження використані в практичній діяльності центральних і регіональних органів влади, зокрема Міністерством аграрної політики та продовольства України в процесі удосконалення норм законопроекту №5448 «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу і маркування органічної продукції» (довідка №37-12-15/10586 від 03.04.2018 року); Федерацією органічного руху України (довідка №0606201801 від 06.06.2018 року); сільськогосподарськими і фермерськими господарствами Мукачівського району (довідка №178/02-09 від 22.05.2018 року); ТОВ «Моноліт-ресурс» (довідка №51 від 10.05.2018 року); фермерським господарством «Добра корівка» (довідка №11/05 від 11.05.2018 року); ТОВ «Цейфай-Груп» (довідка №24 від 30.01.2018 року); Львівською обласною державною адміністрацією (довідка №5/18-4040/0/2-18/6-10 від 20.05.2018 року) та Тернопільською обласною державною адміністрацією (довідка №2-472/1.3 від 28.06.2018 року).

5. Повнота висвітлення основних наукових результатів дослідження в опублікованих працях

За темою дисертації у відкритому друці опубліковано 65 публікації (загальний обсяг яких становить 79,6 друк. арк.), в тому числі: 6 монографій (одна одноосібна, загальним обсягом 13,25 д.а.), 30 статей у наукових фахових виданнях, з яких 13 – у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз та 25 публікацій у збірниках матеріалів конференцій. Автореферат написаний згідно з вимогами і повною мірою відображає зміст та головні здобутки автора, у науковому стилі, літературною державною мовою. Зміст автореферату та опублікованих наукових праць повною мірою відображає основні положення та висновки дисертаційної роботи.

6. Дискусійні положення та недоліки дисертації

Оцінюючи роботу загалом позитивно, варто відзначити наявні в ній дискусійні положення, окремі недоліки, а також висловити побажання щодо поглиблення подальших досліджень в обраному напрямі:

1. Автор ґрунтовно виклала змістовну частину поняття «регіональний ринок молочної продукції», котра враховує найбільш істотні аспекти його формування та функціонування. Водночас, дискусійним є подане трактування цього поняття «регіональний ринок молочної продукції» як *динамічного процесу якісних змін у регіоні на цьому ринку* (с.73). Вважаю за доцільне трактувати це поняття як динамічну систему або динамічну форму відносин

між суб'єктами ринку молочної продукції. Окрім цього, не зрозуміло, чому при представленні структури та схеми функціонування регіонального ринку молочної продукції (рис.1.6 та рис.1.10 дисертації) автор упускає ціни, які є одним з основних елементів будь-якого ринку поряд з попитом і пропозицією.

2. При формуванні концепції деконструкції регіонального ринку молочної продукції на засадах маркетингу (підрозділ 1.2) в якості цільових орієнтирів автор наводить підвищення рівня *ефективного* розвитку регіонів шляхом деконструкції регіональних ринків молочної продукції, формування в регіоні інституційної інфраструктури *ефективного* розвитку регіонального ринку молочної продукції, стимулювання *ефективного* розвитку регіональних ринків молочної продукції (С.97, С.153). При цьому не наводяться критерії ефективності розвитку регіонів та розвитку регіональних ринків молочної продукції, що суттєво ускладнює аналітичну оцінку досягнення означених цілей.

3. При обґрунтуванні організаційно-інституційного забезпечення процесу деконструкції регіональних ринків молочної продукції (підрозділ 1.3), значну увагу приділено питанню регулювання регіонального ринку молочної продукції на різних рівнях управління. На мою думку, автору варто було більш ретельно підійти до висвітлення компетенцій регіональних органів влади та проблем регулювання досліджуваного ринку на регіональному рівні. Дискусійним є віднесення «законодавчого регулювання умов створення та відносин правоздатності суб'єктів господарювання, ліцензування» (С.110) до функцій регіональних органів влади чи «отримання дозволів, свідоцтв, ліцензій» (С.113) до компетенції органів місцевого самоврядування.

4. При систематизації факторів розвитку підприємництва молочного сектору на рівні регіону (С.145) поза увагою автора залишився природно-ресурсний фактор, який і детермінує особливості та потенціал розвитку молочного скотарства у різних регіонах України.

5. Дослідження динаміки споживання молокопродуктів на одну особу у розрізі регіонів та областей дозволило автору зробити обґрунтовані висновки щодо наявності часового лагу в 1 рік між споживанням та виробництвом, щодо спаду обсягів та традиційно нижчого споживання молочної продукції в областях Південно-Східного регіону, що може означати вплив традицій, структури населення, доступності молочної продукції, структури раціону харчування. Автору доцільно було б оцінити такий вплив зокрема в частині доступності (цінової, просторової тощо), вікової структури населення (споживання молокопродуктів пенсіонерами, молодими людьми), міським та сільським населенням, середнім доходом тощо (С. 237-238).

6. Можна погодитися із викладеним автором напрямками балансування регіональних ринків шляхом комплексного впливу на попит та пропозицію, в

т.ч. через асортиментну політику, та з врахуванням існуючих та перспективних міжрегіональних потоків сировини і молочної продукції. Водночас, в роботі серед напрямків розвитку регіональних ринків молочної продукції цілком не відображено політику нарощення експорту молочної продукції (С.319).

7. Автор слушно наголошує на системному підході щодо оцінювання результативності регіонального маркетингу, виокремлюючи економічну, соціальну та екологічну складові, однак практичне використання цих положень вимагає більш ґрунтованої формалізації розрахунків, забезпечуючи декомпенсаційний характер комплексної оцінки на основі обрахунку цих складових ефективності (С. 363-389).

8. Вважаю, що додаткового пояснення та обґрунтування потребують положення автора щодо використання конкуренції Маркетингу 4.0, Індустрії 4.0 у їх впливі на регіональний ринок молочної продукції (С. 393-397).

Вказані недоліки та дискусійні положення стосуються основних результатів дисертаційної роботи і не знижують теоретико-методологічної, методичної й практичної значущості опонованої дисертації. Дисертантка дійсно продемонструвала глибоке розуміння та сприйняття актуальності досліджуваної проблематики. Дисертаційна робота Бочко О.Ю. є кваліфікованою завершеною науковою працею, виконаною автором особисто. Робота характеризується цілісністю логіки викладення, містить науково обґрунтовані теоретичні результати, а також науково-методичні та практичні положення, які є суттєвими для деконструкції регіональних ринків молочної продукції на засадах концепцій маркетингу як важливої науково-прикладної проблеми покращення розвитку регіону.

7. Загальний висновок

Наукові положення, висновки та рекомендації, що містяться у дисертації, в достатній мірі обґрунтовані та достовірні, оскільки базуються на положеннях сучасної економічної науки та її методології; глибокому системному аналізу явищ і процесів, які існують впродовж порівняно тривалого періоду часу в розвитку регіональних ринків; сучасних методах наукового пошуку; власних науково-аналітичних напрацюваннях. Для досягнення поставленої мети автором проведено детальне вивчення, аналіз та узагальнення значного обсягу вітчизняних і зарубіжних наукових джерел з проблематики деконструкції регіональних ринків молочної продукції на засадах концепцій маркетингу. Це дало змогу Бочко О.Ю. визначити дискусійні та недостатньо опрацьовані питання з обраної теми і запропонувати новий напрямок для власного дослідження з метою вирішення важливої наукової проблеми.

Дисертаційна робота Бочко О.Ю. на тему «Деконструкція регіональних ринків молочної продукції на засадах концепцій маркетингу» є цілісною, логічною, завершеною науковою працею, в якій авторка запропонувала

вирішення важливої науково-прикладної проблеми – розробила науково-прикладні положення, що дозволяють забезпечити деконструкцію регіональних ринків молочної продукції.

Зміст наукового дослідження Бочко О.Ю. повністю відповідає паспорту спеціальності 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Результати досліджень, за якими здобувач захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук, на захист поданої на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук дисертації не виносилися. Враховуючи зазначене, вважаємо, що за структурою, змістом, обсягом, науковою новизною та оформленням дисертаційна робота «Деконструкція регіональних ринків молочної продукції на засадах концепцій маркетингу» відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13 “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р., а її автор Бочко Олена Юріївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка.

Офіційний опонент,

Доктор економічних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І.Долішнього НАН України»

І.З.Сторонянська

